

נסיעת יולדת ומלווים לבית חולים וחזרתם בשבת

מוטי גודמן

עוגמת נפש שינוי מציאות

מטרת המאמר לבחון את התאמת פסיקת הלכה ליחס המשתנה של החברה לעוגמת נפש. הבדיקה תיערך דרך בחינת דין אחד: נסיעה לבית חולים של יולדת ומלוויה לפני שבת וחזרה בשבת.¹

הטענה היא שאט אט התחום הרגשי משפיע על התפקוד התקין ובהתאם לכך ההלכה מתחשבת בשיקולים אלו, וכך הם מקבלים משמעות מרכזית. לפני שנעמיק בדיון הלכתי נצביע על דוגמה אחת המלמדת על הכלל כולו. פועה שטיינר מביאה את הדברים הבאים:²

גם בין השבויים מן העיר-העתיקה היו כאלה שהגיעו לשבי עם תפילין וסידור, למרות שנשבו בשבת. כאשר פנה אבא [הרב שלמה מן-ההר] לאחד מהם, חסיד ברסלב, בשאלה "כיצד טלטלת בשבת?", ענה הלה:

1 התחשבות בעוגמת נפש נידונה במספר מאמרים, ונציין כמה מהמאוחרים שבהם: הרב ישראל רוזן, "יישוב באירוע פיגוע", תחומין כג (תשס"ג), עמ' 73–88; הרב שלמה דייכובסקי, "הרגעת יולדת", תחומין כג (תשס"ג), עמ' 237–240. יישוב הדעת של יולדת נידון במאמרו של הרב יאיר פרנק, "רצונותיו של חולה ומצבו הנפשי כשיקול לחילול שבת עבורו", אסיא צז–צח (תשע"ה), עמ' 31–51; הרב יצחק קופמן, הצבא כהלכה, פרק יט: יישוב הדעת כגורם בפקוח נפש. חזרה בשבת מפעילות מצילת חיים נידונה במאמרים של הרב יהונתן שמחה בלס, "המשמעות ההלכתית של 'מצוות הצלה מתמשכת' ודיני חזרה בשבת", אסיא כד (א–ד) (תשע"ד), עמ' 45–60; הרב יהושע בן מאיר, "חזרה מפעילות הצלה בשבת", אסיא צז–צח (א–ב) (תשע"ה), עמ' 65–93; הרב ד"ר מרדכי הלפרין, רפואה, מציאות והלכה, יא, מכון שלזינגר, ירושלים תשע"ב, סימנים ד–ח. הממד הנפשי במלחמה נידון במאמרו של הרב פרופ' נריה גוטל, "משקלו ההלכתי של הממד הנפשי במלחמה, סיני קלח (תשס"ו), עמ' צח–ק.

2 פועה שטיינר, החר הטוב הזה, ירושלים תשס"ח, עמ' 208.

אני, בלי סידור ובלי תפילין אינני יכול לחיות! בשבילי זה פיקוח נפש [...].

באחת השיחות שאבא נתן במשך השנים, הביא מעשה זה כדוגמה לכך שפעמים רבות אנשים פועלים מתוך דחף רגשי ואינם מביאים בחשבון את השיקולים ההלכתיים.

ההלכה הקובעת היא שאין לטלטל תפילין, אך האמנם אין להתיר טלטול, שהוא איסור דרבנן, כדי לאפשר לשבוי להתפלל ולמצוא מזור לנפשו בתפילין בכל תקופת השבי?

ואכן הרב איל קרים כותב:³ "יש לקחת תפילין לפעילות מבצעית על אף שהדבר כרוך בטלטולם בשבת, ובעיקר לאור העובדה שקיום מצות תפילין מחזקת את רוח הלוחמים ומאמצת את ליבם לעמוד בקשרי המלחמה".

השיקול שהרב מן ההר דוחה על הסף – חיזוק רוחו של השבוי, מקבל משמעות הלכתית אצל הרב קרים. הרב מן ההר אינו נותן למשמעות שהתפילין מחזקים את רוחו של השבוי ומאפשרים לו לעמוד בסבל הנורא שחי שבי דורשים ממד הלכתי, אלא פרץ רגשות גרידא. לכן הוא מכנה זאת דחף רגשי ולא צורך שיש להתחשב בו.

שאלת הנסיעה בשבת לצורך הצלת חיים אינה שאלה חדשה. עיון בפסיקת ההלכה לדורותיה מעלה שהיא עמדה במוקדן של שאלות רבות שהופנו לפוסקים כבר במאה הקודמת. בעידן המודרני הפך הדיון לאינטנסיבי יותר הן מבחינת עמקו הן מבחינת היקפו. התגברות זו מקורה בשינויים שחלו במציאות החיים: נבהיר כי המאמר לא ידון ביסודות ההיתר של הנסיעה מבחינה הלכתית, המבוססים על פיקוח נפש, אלא יבחן את התייחסות הפוסקים לעוגמת הנפש הנגרמת בגלל הנסיעה.

התפתחות הטכנולוגיה

התפתחות אמצעי התחבורה והתקשורת הביאה להתפתחות דרמטית של אפשרויות ההצלה: ההגעה ממקום למקום בפרקי זמן קצרים מאלו שנדרשו בעבר וכמוה האפשרות להזעיק מצילים בהתראה קצרה.

3 איל קרים, קשרי מלחמה, ד, מכון מערכות ישראל, ירושלים תשס"א, עמ' יח.

העלייה ברמת החיים

בני אדם התרגלו לחיים נוחים והם מתקשים לוותר עליהם. ויתור מהווה בעבורם קושי הגורם להם למצוקה.⁴

עליית המודעות לעולם הרגשות בכללותו

השינוי הכללי שחל בתפיסות עולם ובתרבות האנושית הכללית לא פסח גם על החברה היהודית. המצוקה הרגשית של היחיד נתפסת בעידן המודרני כמהות לגיטימית ועל כן נוצרת ציפייה שגם ההלכה תמצא דרכים להתחשב בה.⁵

עוגמת הנפש

במציאות המודרנית נתפסת עוגמת הנפש כתופעה שעצמת השפעתה על מי שחוה אותה ניכרת, והנטייה הרווחת היא להתאמץ למנוע את היווצרותה. המאמר יברר את יחסם של הפוסקים מן המחצית השנייה של המאה ה-20 ועד ימינו, לנסיעה בשבת במקרים שבהם היא נדרשת לא לצורך הצלת חיים מובהקת, אלא לצורך רווחה נפשית המסייעת להצלת חיים. ובמילים אחרות: האם מותר ליולדת להישאר בביתה ולא לנסוע לבית חולים על אף החשש שתצטרך לנסוע בשבת לבית חולים לצורך הלידה? ולמי מותר להצטרף לנסיעה רק כדי להפיג את חששותיה של היולדת?

בתשתית הברור האמור נמצאת השאלה העמוקה: מהו יחס ההלכה ופוסקה לעוגמת הנפש? האם בקשות להיתרים שמטרתם למנוע עוגמת נפש הן בקשות שראוי ליראי שמים להפנות? האם מניעת עוגמת נפש היא צורך לגיטימי שההלכה צריכה לתת לו מענה? ובין הפוסקים שראו לנכון לתת לצורך זה מענה, נבחן את סוג המענה: האם ההיתר ניתן לנסיעה באיסורי דרבנן בלבד או גם באיסורי תורה?

4 עלייה ברמת החיים גורמת לשינוי מה נחשב כ"מצטער" בהלכות שבת. הפעלת מאוורר ומזגן באופן קבוע בימי החול גורמת להגדרתם כצורך המתיר אמירה לנכרי (הרב עובדיה יוסף, יביע אומר, חלק ז, אורח חיים, סימן לח: "ובפרט בזמן הזה שהורגלו בכך גם בימי החול, הילכך כשהחום גדול וקשה לסובלו, ומכל שכן כשיש שם תינוקות קטנים, מותר לומר לגוי להפעיל את המאוורר או מזגן אויר").

5 אחד השינויים הוא יחס החברה לבכי החיילים. בעבר, בכי זה נתפס כלא לגיטימי, אך כיום מפורסמות תמונות של חיילים בוכים בהלוויות צבאיות ללא תרעומת. על תקרית הגבול משנת 1988 שבה חל המפנה, ראו: עמוס הראל, תדע כל אם עבריה, אור יהודה: כנרת-זמורה-ביתן-דביר תשע"ג, עמ' 220.

שאלת המחקר מתפצלת לשלוש שאלות מרכזיות:

א. איזוהי עוגמת הנפש שכדי למנוע אותה ניתן להתיר איסורי שבת? האם רק עוגמת נפש הנגרמת מצער ומקושי גופני או שמא גם מניתוק (כללי) מאווירת השבת?

ב. האם יחס הפוסקים כלפי הרצון למנוע עוגמת הנפש הוא יחס חיובי או שלילי? האם יש התפתחות ביחס הפוסקים לעוגמת הנפש?

ג. האם משמעות ההיתרים היא שנוחות היחיד זוכה לעדיפות על פני קדושת השבת, וכיצד התמודדו הפוסקים עם דילמה זו? האם יש לפסיקה זו היבטים חברתיים נוספים?

השינוי שמייצגות השאלות החדשות שבמוקדן עוגמת הנפש הוא שינוי הקשור לעולם הרגש. בעולם זה ביצוע מדידות אובייקטיביות שתבססנה על "סרגלי מדידה" ועל "מדדים" שרירותיים על פי רוב בלתי אפשרי. אם כן, הכיצד אפשר לפסוק הלכה למצב שהערטילאי רב בו על הברור? ומנגד, אם הפסיקה לא תכיר בעוגמת הנפש כצורך – אילו סכנות טמונות באיסור הגורף וכיצד אפשר יהיה למנוע אותן?

ומעל הכול "מרחפת" דמותה של השבת: מתברר שהחשש מפני פגיעה קשה בקדושתה ובצביונה של השבת במקרים של ריבוי היתרים, ובמיוחד במצבים "עמומים", הופך לשיקול בדיון שמקיים הפוסק טרם פסיקת ההלכה. פגיעה זו אמורה הן באופי השבת של העוסקים בהצלת חיים ושל בני משפחותיהם הן באופייה של השבת במרחב הציבורי.

הימנעות יולדת מנסיעה בשבת

האם חלה על היולדת (אישה הרה בחודש התשיעי להריונה) החובה להגיע לבית החולים בעוד מועד כדי למנוע חילול שבת אפשרי?

ר' אברהם אבלי הלוי גומבינר (פולין, 1637–1683, להלן: המג"א) כתב שהיולדת בחודש התשיעי צריכה להיות ערוכה לאפשרות שתלד בשבת ולהכין בעוד מועד את כל הנדרש לה כך שלא תזדקק לחלל שבת.⁶ דברי המג"א מבוססים על דברי "ספר חסידים" שכתב שאישה בחודש התשיעי תטמין מים חמים בערב שבת שמא

6 מג"א (מגן אברהם), ירושלים תשכ"ו, סימן של, סעיף קטן א.

תלד בשבת. פסק המג"א נפסק גם במשנה ברורה.⁷ רוב הפוסקים בני זמננו אינם מחייבים את האישה להגיע ביום שישי לבית חולים, ובספר "שמירת שבת כהלכתה" נפסק: "אין האישה חייבת להימצא בבית החולים כבר סמוך לשבת כדי להימנע מנסיעה בשבת, אם יש קושי בדבר".⁸

במחקרנו, נתחקה אחר הנימוקים שעמדו בבסיס הפסיקות השונות: נברר אילו פוסקים העניקו עדיפות ליישוב הדעת של היולדת, נימוק המוביל בהכרח להרחבת ההיתרים, ואילו פוסקים ביססו את היתריהם על תפיסת מצבה כמצב של פיקוח נפש, ועל כן היתריהם מצומצמים.

שחרור היולדת מהחובה להקדים ולהגיע לבית החולים לפני כניסת השבת

הרב יצחק צבי ברנפלד (1917–1998), בשבתו בניו יורק, כתב בשנת תשכ"ג על השינוי שחל בגישה כלפי נסיעה לבית חולים בשבת. בשל חשיבותם נביאם במלואם:⁹

כי הדור פרוץ בזה אלו מימינים להחמיר דברים מותרים ואלו משמאלים להתיר הכל בכל מכל [...] וכן נהגו בירושלים עיה"ק ללכת לביה"ח בערב שבת קודש או להיות סמוך ונראה, אבל מה לעשות שבזמנינו ובעירינו המרחקים המה כ"כ גדולים וצער אשה קשה לה להיות חוץ למקומה וגם לרבות בע"ש אינה מרגישה כלום ופתאום באים חבלי הלידה כי ע"כ הורו המורים להיתר גמור לנסוע למקום ביה"ח בשבת קודש מקום שם היא המילדת ועומדת הכן לה.

הרב ברנפלד מעיד שבעבר נהגו הנשים בירושלים, בהגיען לחודש התשיעי להריון, ללכת בערב שבת לבית החולים כדי שאם בשבת יתקפו אותן צירי הלידה לא תצטרכנה לחלל שבת בדרכן לבית החולים. ברבות הימים חדלו מלנהוג כך בשל כמה סיבות:

א. בעבר, העיר הייתה קטנה והמרחקים בתוכה קצרים. אישה שהלכה לבית החולים בערב שבת ובשבת התברר לה שהלידה כנראה לא תתרחש, יכולה הייתה לחזור לביתה ברגל. בתקופתנו כשכל עיר מודרנית היא עיר גדולה, לכן

7 שולחן ערוך, סימן של, סעיף קטן א.

8 יהושע ישעיה נויבירט, שבת כהלכתה, ירושלים תש"ע, פרק לו, סעיף ז, עמ' תקצא.

9 סופר המלך, ספר זמנים, בני ברק תשל"ו, עמ' נט, סימן לה.

האפשרות לעשות את המרחק מבית החולים ברגל אינה ריאלית לרוב היולדות;

ב. צער האישה השתנה: בעבר השהות מחוץ לבית לא היוותה קושי בעבודה, וכיום היא מהווה קושי גדול, ולכן מסכה לה צער רב;

ג. זיהוי חבלי הלידה אינו טבעי לאישה וקורה שהיא יולדת בפתאומיות, ללא שהיו סימנים לכך.

שילוב שלוש הסיבות הביא את הפוסקים להתיר ליולדת לנסוע לבית חולים בשבת, ולא לדרוש ממנה להגיע לשם כבר בערב שבת.

לעניינינו חשוב המיקוד של הרב ברנפלד בצער הנגרם לאישה בשל הצורך לשהות מחוץ למקומה, כגורם המשפיע על ההלכה. צער האישה בצירוף גודל העיר וחוסר היכולת לזהות את התחלת הלידה מאפשר שלא לנהוג לפי אזהרת ספר חסידים שנהגה בפועל בירושלים.

שחרור היולדת מהחובה בשל ביטול מצוות עונג שבת

הרב נתן גשטטנר (הונגריה–ישראל, 1932–2010) מביא את פסק המג"א המחייב יולדת להימנע מחילול שבת ומציב מולו את פסיקת הרי"ף בסוגיית השיט בספינה,¹⁰ הפוסק שאין לצאת להפלגה בספינה שלושה ימים (או פחות משלושה) לפני שבת כיוון שעל יד כך מתבטל עונג שבת. הרי"ף מנמק את פסיקתו בצורך שיש לאדם להתרגל לטלטול הספינה. לשיטתו, הטלטול גורם לאדם לחוסר נוחות ולתחושה רעה ורק לאחר שלושה ימים הוא מתרגל לטלטולי הים ומתחיל לחוש בטוב. אמנם לפי דברי הרי"ף לא המעבר למקום חדש הוא שמונע מהאדם לחוות עונג שבת, אלא טלטול הספינה כשלעצמו.¹¹ ובכל זאת, הרב גשטטנר מסתמך על הטעם שנתן הרי"ף לאיסור ומרחיב אותו למעבר לבית חולים, ובלשונו:¹²

הרי דאסור לעשות מעשה לפני השבת אשר על ידי זה יבוא לידי ביטול עונג שבת, וא"כ יתכן דהיכי דעל ידי שיסע לבית חולים או למקום אחר תיבטל ממצוות עונג שבת, כי לא ימצא שם מקום מורווח לענג את השבת כמו בביתה.

10 שבת, ז ע"ב, בדפי הרי"ף.

11 ואילו בשיט בנהר, השט אינו חווה מחלת ים כלל, ולאור זאת פסק השולחן ערוך (סעיף ב, סימן רמח) שהאיסור הוא לשיט בים המלוח ולא בנהר.

12 הרב נתן גשטטנר, להורות נתן, בני ברק תשמ"ב, חלק ט, פרק ג, סימן ב.

לשיטת הרי"ף, מעבר למקום יישוב שבו לא נגרם לאדם טלטול אינו נחשב למניעת עונג שבת. הרב גשטטנר מרחיב את הגורם המונע מהאדם לחוות עונג שבת מטלטול פיזי הגורם לחוסר נוחות קיצונית, לחוסר האפשרות לחוות עונג שבת כמו בבית, וזאת כדי למצוא פתח לפטור את היולדת מנסיעה לבית החולים לפני שבת ומהכרח לשבות במקום שבו אינה רגילה.

הרב גשטטנר מוסיף שביטול עונג שבת הנגרם בשל היציאה בעוד מועד מהבית הוא ודאי, מה שאין כן חילול השבת שמבקשים למנוע, שהוא בגדר ספק, שהרי אין כל אפשרות לדעת את מועד הלידה. לשיטתו, המצווה הוודאית (עונג שבת – הישארות בבית) דוחה מצווה מסופקת (הימנעות מחילול שבת). כן ניתן להבין מדבריו שגם המג"א ובעל המשנה ברורה הבינו שהיציאה מהבית מסבה ליולדת אי נוחות, ובכל זאת ראו בה מאמץ סביר. לכן ראו לנכון לדרוש מהיולדת לעשותה כדי להימנע מחילול שבת. בתקופה המאוחרת לתקופתם, בשל "השתנות הטבעים" ועליית רמת החיים, היציאה הזאת הופכת, כדברי הרב גשטטנר, לביטול עונג שבת, ומשום כך אין הוא רואה לנכון לדרוש אותה מהיולדת. חידושו של הרב גשטטנר הוא הרחבה של מושג עונג שבת מעבר לכתוב במפורש בדברי הרי"ף. הרחבה זו מתאפשרת לאור ההבנה שהשתנו הטבעים.

הרב גשטטנר מוסיף שאמנם מצוות עונג שבת היא מדברי קבלה, ואילו חילול שבת הוא איסור תורה, אלא כיוון שהנסיעה הותרה מטעם פיקוח נפש יש להעדיף את קיום המצווה מדברי קבלה על פני ההימנעות מחילול שבת במצב שבו הותר לחללה.

שחרור היולדת מהחובה על סמך הכלל: "פיקוח נפש דוחה שבת"

הרב יקותיאל יהודה הלברשטם (גליציה–ישראל, 1905–1994) נשאל הן על חולה העלול להגיע לסכנה בשבת הן על יולדת בחודש התשיעי: האם מוטלת עליהם החובה לשבות סמוך לבית חולים?¹³ דיונו של הרב הלברשטם נעשה בשני הצירים ורובו עוסק בציר הפנימי-הלכתי. הרב הלברשטם מחדש שבנסיעה למטרת רפואה אין לראות התרת איסור תורה. נסיעה כזאת עונה על ההגדרה של מלאכה שאינה צריכה לגופה, ולאור זאת, אם הנהג נכרי האיסור היחיד המותר

13 הלברשטם, שו"ת דברי יציב, מכון שפע חיים, נתניה תשנ"ו, חלק א, סימן קע.

הוא אמירה לנכרי, שהוא איסור דרבנן. לפיכך, כיוון שהתרחשות הלידה בשבת היא ספק והנסיעה אינה אסורה מהתורה, אין צורך להקדים את היציאה. דיונו של הרב הלבברשטם נעשה גם במישור המטא-הלכתי, שם הוא בא לידי ביטוי ברושם שתיצור אותה ההימנעות בעיני העדים לה. לדבריו: "יש לחוש גם כן מפני הרואים כשיראו שמחמירים לעשות כל מיני השתדלויות שלא לחלל שבת יחשבו שלא ניתנה שבת לדחות במקום פיקוח נפש". השיקול המטא-הלכתי מבקש למנוע מהחשש שייגרם זלזול במצוות פיקוח נפש להגיע לכלל מימוש. הרואים את האדם המגיע למצב פיקוח נפש ונמנע מלחלל את השבת, עלולים לחשוב שפיקוח נפש איננו דוחה את השבת, בניגוד לכלל הידוע שהשבת נדחית מפניו דווקא. כלומר, גם דיונו המטא-הלכתי לכאורה נשען על דיון הלכתי, על חשיבותה של מצוות פיקוח נפש, ומכל מקום עוגמת הנפש אינה עולה בדיונו כלל.

שחרור היולדת מהחובה אינו גורף אלא תלוי במצבה

הרב שרגא פייבוש שנעבאלג (ראב"ד בקהילת ויז'ניץ בלונדון, נפטר בתש"ס) דן בנסיעת היולדת לבית החולים ומבחין בין שני מצבים: בין מצב שבו היולדת אמנם הגיעה לחודש התשיעי להריונה, אבל אינה חשה כאבים המעידים שהלידה מתקרבת, ובין מצב שבו כאבי הלידה החלו. במצב הראשון – הנסיעה לבית החולים תיחשב מידת חסידות, ובמצב השני – מוטלת עליה החובה לנסוע לבית החולים כדי להימנע מחילול שבת, שבוודאי יידרש.¹⁴ הרב שרגא הוא מהבודדים הדורשים מהיולדת לנסוע לבית חולים מבעוד יום כדי להימנע מחילול שבת. עוגמת הנפש לא של היולדת ולא של משפחתה אינה מוזכרת בדיונו כלל.

חזרת היולדת לביתה בעקבות לידה שנעצרה

יולדת נחשבת 'חולה שיש בו סכנה', היינו מצבה מוגדר כפיקוח נפש, וכל ההיתרים הניתנים לה, שמטרתם להביא ללידה תקינה, נובעים מהגדרה זו. קורה לא פעם שתהליך הלידה מתחיל, האישה חווה צירים תכופים וכואבים, והיא מגיעה לבית החולים, ושם, בהגיעה או כעבור זמן מה, ללא סיבה ידועה, הצירים מפסיקים ותהליך הלידה נעצר. לידה הנעצרת בשבת מעוררת שאלה: אם כל

14 שרגא המאיר, ישיבת אוהל יוסף, בני ברק תשמ"ג, חלק ד, סימן צו, אות ז, עמ' 127.

ההיתר לטפל ביולדת מבוסס על הגדרת מצבה כמצב של פיקוח נפש, הרי ברגע שהלידה נעצרה פסק לכאורה גם המצב המוגדר פיקוח נפש, ומה יהא על היולדת? האם כל ההיתרים פג תוקפם? האם יש היתרים הנותרים בתוקף? וגם אם נאמר שפיקוח נפש אין כאן, עוגמת נפש – ודאי וודאי שיש. הדיון במקרה כזה עשוי אפוא לשמש אבן בוחן ליחסם של הפוסקים לעוגמת הנפש שחשה היולדת. עיון בפסיקות שניתנו בעניין זה מעלה הבחנה התלויה בשלב שבו פסקו הצירים – אם זה אירע ליולדת בדרכה לבית החולים או אחרי שכבר הגיעה אליו.

הפסקת לידה באמצע הדרך

הרב שלמה זלמן אוירבך (ישראל, 1910–1995) כותב:¹⁵

חושבני שצריכים לדעת שאם נפסקו הצירים באמצע הדרך על אופן כזה אשר אילו היתה כעת בביתה לא היתה חושבת כלל ללכת לביה"ח דבכה"ג בשבת חייבים באותו זמן לעצור את המכונית ולהכנס לבית הסמוך ולא להמשיך לנסוע בשבת.

לדעת הרב אוירבך אין לעוגמת הנפש של היולדת חשיבות המאפשרת לה לחזור לביתה היות שסיבת ההיתר היא פיקוח נפש, ושמבטלה הלידה אין פיקוח נפש ואין להתיר ליולדת לחזור לביתה.

הפסקת לידה בבית חולים

הרב יצחק איזיק ליבס (גליציה–ארה"ב, 1906–2000) נשאל לגבי דינה של אישה שהגיעה לבית חולים, תהליך הלידה נעצר והרופא משחרר אותה לביתה. האם מותר לה לחזור לביתה? השואל לא הסתפק בביורור דינה של היולדת, אלא שאל גם לגבי הנהג – האם מותר לו לחזור? הוא ציין שהשאלה נשאלת בשל החשש שמא אם לא יותר לנהג לחזור לביתו יתרשל בפעם הבאה. תורף השאלה הוא הביורור אם חשש עתידי מצדיק התרת איסור תורה. בתשובתו, הרב ליבס מתאר את עוגמת הנפש שתיגרם לנהג, שהשואל הוטרד בעניינה:¹⁶

אם מותר לו לשוב לביתו שלא יהא מנותק מאשתו ומבני ביתו כל יום השבת כדי שלא להכשילו לעתיד לבוא שלא יתעצל וישתמט ללכת לעזרה

15 אוירבך, מנחת שלמה, שערי זיו, ירושלים תשמ"ו, חלק א, סימן צא, אות כא, עמ' תקנו.

16 שו"ת בית אבי", ניו יורק תשל"ו, חלק ד, סימן מה, עמ' קו.

כשבת אם יקרה כן בתחילת ליל שבת והוא נמצא בבית חולים ואין לו שם מקום ללון וגם להיות בלא מאכל ומשתה כל השבת ומתבטל מעונג שבת. מהתיאור מובן שלרב ליבס אין כל ספק לגבי עוגמת הנפש הנגרמת לנהג, ובכל זאת, עם כל הצער, אין הוא מוצא פתח להתיר לו לחזור. לעומת זאת, ליולדת, שהרופא שחרר אותה מהכורח לשהות בבית החולים ולכאורה אינה נמצאת במצב המוגדר פיקוח נפש, מצא דרך להתיר לחזור לביתה, ובמצב שבו אין נהג נכרי, אפילו על ידי נהג יהודי. הטעם שהוא מציע לפסיקתו:¹⁷

האשה במצב זה אי אפשר לה להישאר כך אם אין לה מקום אפילו לשבת, אצפ"י שדינה כחולה שאין בו סכנה וזה במצב נורמלי, אבל אם קרבו ימיה ללדת ובכל רגע עלולה להצטרך לשבת על המשבר, לכן מותר להסיעה לביתה.

הרב ליבס מבטא הבנה כלפי היולדת החשה שאינה מסוגלת להישאר בבית החולים, שם לא עומד לרשותה מקום מסודר לנוח ולשבות בו את שארית השבת. את עוגמת הנפש הנגרמת לה, וייתכן שנגרמת לבני משפחה נוספים שנשארו בבית, אפשר להבין מהפירוט המציג את עוגמת הנפש שנגרמת לנהג האמבולנס, והיא המניע המרכזי להיתר. ההבדל בפסיקה מעורר לכאורה תמיהה. אם עוגמת הנפש מצדיקה נסיעה, מדוע היא מוצדקת אצל היולדת, אך אינה מוצדקת אצל הנהג? אלא שעם כל זאת שמניעת עוגמת הנפש היא המניע, מתברר שאין היא יכולה לעמוד בפני עצמה. לזכותה של היולדת עומדת האפשרות שאם כי בהווה אין מצבה מוגדר כפיקוח נפש, בכל זאת, בכל רגע ורגע ייתכן שהלידה תתחיל מחדש. התחדשות הלידה תגדיר את היולדת מחדש כ'חולה שיש בו סכנה', ואת מצבה – כפיקוח נפש, והסבירות הגבוהה שהדבר יקרה היא המאפשרת להתיר איסור תורה ולאפשר ליולדת לנסוע. אצל הנהג עוגמת הנפש קיימת, ואין חולק על כך, אלא שאצלו עוגמת הנפש עומדת לבדה ואין לה כל פיקוח נפש, ואפילו סבירות גבוהה להיווצרות פיקוח נפש, שעליהם אפשר להישען ולהתיר את הנסיעה.

הרב ליבס מתיר בגלל הצורך למנוע עוגמת נפש, אך סיבת ההיתר ההלכתי היא פיקוח נפש. לכן ליולדת שקרבו ימיה ללדת ולבעלה – הגם שהוא מתיר לנסוע

מתוך הכרה בעוגמת הנפש שתיגרם להם אם לא ייסעו הביתה – ההיתר עצמו מבוסס על הנימוק של פיקוח נפש.

לעומת הרב ליבס, הרב שנעבאלג אינו מקבל את עוגמת הנפש כשיקול לגיטימי הלכתי. לכן הוא פוסק שאסור ליולדת לחזור אפילו על ידי נהג נכרי.¹⁸ לדעתו, עוגמת נפש הנגרמת בשל הישארות בבית חולים אינה שיקול הלכתי שיש להתחשב בו.

נסיעת מלווה קרוב משפחה

יולדת העומדת לפני לידה רוצה תוספת של הרגשת ביטחון בזמן הלידה. לכן בדרך כלל היא מבקשת מאדם נוסף, על פי רוב מבעלה, להצטרף אליה לנסיעה לבית החולים. הפוסקים דנים אם בלידה המתרחשת בשבת מותר לבעל להצטרף לנסיעה גם מבלי שהיולדת ביקשה זאת ממנו במפורש או רק אחרי בקשה מפורשת של היולדת.

הדיון בסוגיה זו יחשוף את יחסם של הפוסקים לחששות היולדת: האם יש לראות בפחד היולדת פחד לגיטימי או שכל מהותו אינה אלא דמיונות בלבד, ואם כן, יש לצמצם את ההיתרים רק למצבים שבהם הביעה היולדת בקשה מפורשת. חלק מהפוסקים מעלים שיקול ציבורי של נראות השבת. אם ההיתרים לנסיעה בשבת יתרחבו מעבר למידה הדבר עלול להוביל לזלזול בשבת. ייתכן שיש לאסור את הנסיעה מפאת חילול שבת של הרואים. היינו, למרות הצורך של היולדת שיש לו לגיטימיות, תיאלץ היולדת לוותר על נסיעת הבעל לטובת השבת הציבורית. להלן נציג גישות ופסיקות שנגזרו מהן:

פחד היולדת נובע מדמיונות

הרב בנימין יהושע זילבר (פולין–ישראל, 1906–2008) סובר שאין מדובר בצורך אמיתי:¹⁹ "שהרי כל ענין הפחד הוא דק דמיוני לא לפי שהיא צריכה לזה באמת וממילא אם היא אומרת מפורש שאינה צריכה אין מחללין עלי' שבת".

18 שרגא המאיר, חלק ד, סימן ל, אות ז, עמ' מא; הרב נויבירט, שבת כהלכתה, פרק לו, סעיף י, עמ' תקצג) התיר לחזור על ידי נהג נכרי אם המרחק בין בית החולים לבית היולדת נמצא בתחום שבת.

19 אז נדברו, בני ברק תשכ"ט, חלק א, סימן כד, אות כט, עמ' נו.

הרב זילבר רואה בפחדיה של האישה דמיונות בעלמא, ואף על פי שאינו מייחס להם משקל הלכתי, בכל זאת הוא מתיר לבעל להצטרף לנסיעה. לדבריו, גם אם היולדת אומרת שאינה מפחדת, ייתכן שעם התקדמות הלידה תשנה את דעתה ותזעק שהיא מפחדת וזקוקה לעזרה. בין שהאישה מבטאת פחדים ובין שלא – וייתכן שתבטאם בעתיד – הוא מתיר לבעל להצטרף אליה. התהייה לכאורה בין יחסו לפחדים ובין פסיקתו להתיר לבעל לנסוע, באה על פתונה בעיון בדבריו. מדבריו עולה שהסיבה להיתר אינה קשורה לפחדים כלל, אלא קשורה לשיעור האיסורים שיתווספו בהצטרפות לנסיעה. כיוון שהנסיעה מתבצעת ממילא בהיתר בעבור היולדת, הצטרפות הבעל אינה מהווה תוספת ניכרת לאיסור המתור ממילא, ומשום כך נסיעתו מותרת.

הפחד הוא רגש המעוגן בדברי חז"ל ולכן ראוי להתחשב בו

הרב שנעבאלג מתיר²⁰ לבעל להצטרף לנסיעה כיוון שהצטרפותו גורמת לאישה לחוש בטוחה יותר. להבנת האישה, הופעתה בבית החולים כשבעלה לצדה תשפיע על הצוות הרפואי והוא יעשה למענה כל שיידרש, מה שאין כן אם תהיה לבדה, שאז לא תזכה לטיפול רפואי מיטבי. יסוד ההיתר הוא הפחד של היולדת המשפיע בצורה ישירה על הלידה. נושא הדיון אינו רק עוגמת נפש, אלא תחושה חריפה יותר של פחד מתהליך בלתי נשלט, ולכן נוכחות הבעל חשובה. הנימוק ללגיטימיות המיוחסת לפחד של היולדת הוא הידיעה שרבותינו (תוספות במסכת יומא) התחשבו בו. עצם ההתחשבות של חז"ל בגורם מסוים היא המעניקה לו לגיטימיות הלכתית. הווי אומר, רק רגש המעוגן בגישתם של רבותינו ויש לו השפעה ישירה על הליך רפואי הוא לגיטימי כשיקול ראוי שיש להתחשב בו, ולכן הצטרפות הבעל מותרת.

בדרך זו הלך הרב משה פיינשטיין (רוסיה-ארה"ב, 1895–1986). את דיונו הוא פותח בהבחנה בין פחד סביר של היולדת לפחד לא הגיוני. פחד סביר הוא הפחד דוגמת זה שזיהו חז"ל כפחד המצדיק הדלקת נר לטובת הטיפול הרפואי, שהרי בחושך גם מיילדת מנוסה עלולה לטעות. לעומת זאת, הפחד הגורם לה לרצות

שבעלה יצטרף אליה לנסיעה אינו פחד סביר היות שהבעל אינו משפר את הטיפול הרפואי. בסיכום דבריו הוא אומר:²¹

אבל בעובדא דידן שאין לה מה להתפחד ויודעת שאין שום צורך ותועלת בנסיעת הבעל והאם אתה ורק תונבא בעלמא הוא מה שמתפחדת ליסע בעצמה אולי פחד כזה אינו גדול כ"כ שיביא לסכנה כיון שאין שום טעם לפחדה. אבל מ"מ לדינא כיון דמצינו ביולדת שעלולה להסתכן מחמת פחד מי הוא שיכול לסמוך על חילוקים בחשש פקוח נפש ולכן אם אומרת שהיא מתפחדת אף אחרי שמסבירין לה שאין מה לפחד ליסע בעצמה יש בזה חשש פקוח נפש וצריך הבעל או האם ליסע עמה.

הרב פיינשטיין רואה ברצון היולדת שבעלה ילווה אליה צורך נפשי מובהק ולא צורך רפואי כלל, ובכל זאת הוא מתיר לבעל להצטרף אליה בנסיעה. דיונו מתקיים בציר ההלכתי-פנימי ומנסה לברר איזהו הפחד המתיר חילול שבת. לדבריו, כיוון שחז"ל הכירו בפחד כגורם לסכנת נפשות חובה למנוע את היווצרותו. קביעתם של חז"ל לא הבחינה בין סוגים שונים של פחד. לכן כל פחד שהוא, בין שיש לו בסיס רפואי בין שאין לו בסיס כזה, נכלל בהגדרתם, והיא תקפה ועומדת. מסיבה זו כל פחד של היולדת נתפס כפחד העלול להוביל לסכנה, ובשל פיקוח נפש ניתן ההיתר.

היתר לפי צורך היולדת ובקשתה

צורכי הגוף הם קבועים למדי וניתן ללמוד מחולה לרעהו ומיולדת לרעותה על דרכי הטיפול בגוף, מה שאין כן צורכי הנפש שהם אישיים ותלויים במשתנים רבים. כשמדובר בצורכי הנפש בהקשר ללידה עשויים להיות הבדלים בין יולדת לחברתה, וגם אצל אותה היולדת ייתכנו הבדלים בין לידה ללידה ואפילו בין שלבים שונים בהתפתחות התהליך של אותה הלידה.

הרב משה שטרנבוך (אנגליה-ישראל, 1926)²² מחלק את הצורך לפי מצב היולדת. אם מדובר בלידה ראשונה – יש לאפשר נסיעה גם אם האישה אומרת במפורש שאינה צריכה, ומלידה שנייה ואילך ניתן להצטרף ללא בקשת היולדת.

21 איגרות משה, אורח חיים, ניו יורק תשי"ט, חלק א, סימן קלב.

22 שטרנבוך, תשובות והנהגות, ירושלים תשנ"ד, חלק ב, סימן קעז, עמ' קמג.

אולם אם היא אומרת במפורש שאינה צריכה – אין להצטרף אם נהג האמבולנס הוא יהודי, אך אם הנהג נוכרי ניתן להצטרף גם אם אומרת שאין צורך בליווי. הרב שטרנבוך רואה את הצטרפות הבעל או נוסע אחר כפעולה התורמת ליישוב דעתה של היולדת ולא כצורך רפואי, ועל כן כל עוד היולדת מבקשת או עשויה לבקש מלווה שיבוא עמה, מותר ורצוי להצטרף לנסיעה, אך אם היולדת אומרת שאינה רוצה מלווה, אין היתר לנסיעת אדם זולתה. כיוון שסיבת ההיתר אינה צורך רפואי אלא צורך נפשי – דאגה ליישוב דעתה של היולדת, ניתן להיענות לו בין שהיולדת הביעה דרישה מפורשת ובין שהדרישה קיימת אבל סמויה. לפעמים היולדת אינה מבקשת שיתלוו אליה. אי הבעת הבקשה אינה מעידה בהכרח שאין היא מעוניינת בליווי, אלא שסביר להניח שאינה רוצה להטריח בשבת ולכן נמנעת מלבקש. מסיבה זו, הרב שטרנבוך פוסק שאם לא ביטאה היולדת בקשה מפורשת ניתן להתיר למלווה להצטרף אליה. לעומת זאת, אם היולדת אומרת במפורש שאינה רוצה ליווי, אין היתר לנסיעה בשבת לאיש זולתה.²³

נסיעה מלווה אסורה מפני כבוד השבת

כבוד השבת הוא שיקול שפוסקים רבים חששו לו. הרב אברהם דוד הורביץ (צרפת, 1912-2004) דן בשאלת הצטרפות הבעל לנסיעת אשתו, ומציין שמקובל שמותר לאם היולדת או לבעלה להצטרף לנסיעתה אף על פי שיש באמבולנס אדם נוסף. ההיתר מבוסס על העובדה שהנסיעה עצמה נעשית בהיתר משום פיקוח נפש. האיש המצטרף יכול להקפיד שחוץ מהנסיעה עצמה לא יעבור על שום איסור שבת אחר (יימנע מטלטול וכדומה), ואזי, כיוון שברור שהנסיעה נעשית לצורך פיקוח נפש אין מקום לחשש שהיא תגרום לזילות השבת.²⁴ השיקול של ההיתר הוא מטא-הלכתי ברור. מבחינת הציר ההלכתי-פנימי הוא מעיר שהצטרפות לנסיעה אין בה איסור שהרי זו נסיעת היתר. לכן השיקול אם

23 בתשובה הוא מביא את שיטת החזון אי"ש (אגרות חזו"א, חלק א, קלב) המגלגל ללוות ואף מעודד לעשות כן, ותמה על כך. שיטת החזון אי"ש בנויה על היסוד שהיתר נסיעה בשבת לצרכים רפואיים מבוסס על הכלל "פיקוח נפש דוחה שבת" אפילו בספק רחוק ביותר ואפילו נגד דברי רופא, כפי שמובא אצל יצחק זילברשטיין בתורת היולדת, בני ברק תשמ"ג, מבוא, עמ' יד, הערה ב.

24 להבדיל ממעלית שבת שכל מטרתה לתרום לנוחות. אין היא באה לתת מענה לצורך המוגדר פיקוח נפש, ולכן אף על פי שהיא מותקנת לשימוש בשבת, לדעת הרב הורביץ על כל ירא שמים להתרחק ממנה.

להתיר או לאסור תלוי בהיבט הציבורי. בתחילת התשובה אין הוא מקבל את הצורך של האישה שהבעל יגיע אתה לבית החולים. לדעתו, "אין עליה פחד כל כך אם בעלה יגיע לבית החולים רגלי אחריה בעוד איזהו רגעים".²⁵ בציר המטא-הלכתי הפחד אינו מקבל גיבוי. אדרבה, מובעת לגביו תמיהה, אולם בגלל ניתוח הסוגיה בציר ההלכתי-פנימי, שממנו עולה שאין איסור להצטרף לנסיעה, הרב הורביץ מוצא פתח למנהג שבו מלווים את היולדת, אינו מתנגד לו ואינו רואה בו סכנה לאופי השבת. היות שהנסיעה נעשית בהיתר גמור, לשיטתו אין הוא רואה צורך לצאת נגד הנהוג של ליווי היולדת. הציר הפנים-הלכתי יצר מצב שבו למעשה אין שאלה הלכתית. לכן, על אף שהרב הורביץ אינו מייחס צורך אמתי לליווי של יולדת הוא אינו רואה בכך חשש ופגיעה בהיבט הציבורי של השבת.

בניגוד לרב הורביץ, שאינו חושש מזילות השבת, פסק הרב שמעון ברוך אוהיון (מרוקו-ישראל, 1906-1991) שאין להתיר לבעל להתלוות לאשתו היולדת בנסיעה בשבת. פסיק זו היא בניגוד לפסיקה הרווחת למדי המתירה את הנסיעה, וכך הוא מנמקה:²⁶

שוב נראה לענ"ד כי מסבה אחרת לא יכולים להתיר לבעל לנסוע עם אשתו יולדת בשבת. שיש בזה חלול ח"ו שיראו יהודי שאין לו צורך בנסיעה בשבת התירו הרבנים. ובפרט בנד"ד שהוא בולט ומוכר לכל שהוא תלמיד חכם. וכי כולי עלמא גמירי דינא ובפרט בימינו אלה שהפרוץ מרובה על העומד. ועל הראשונים אנו מצטערים [...].

ומה שהאשה מבקשת את בעלה אין זה רק פחד עובר ודמיונות. ולכן לדעתי לא נתן לו לחלל שבת קודש עבור זה. כי מה יתן ומה יוסיף לה נסיעת הבעל!

ואנכי²⁷ הרואה מאחר שגדולי תורה וחסידות התירו בפומבי. אנא אני בא אלא היות ובימינו אלה. ביחוד בארצנו הקדושה. רבה העזובה. בשמירת שבת קודש שדנו בה כהפקר לדאבוננו. ומה כשהיה בולט לעיני החילונים.

25 קנין תורה בהלכה, ירושלים תשמ"ה, חלק ד, סימן לח, עמ' ס.

26 הליכות שבא, תל אביב תשל"ב, חלק א, סימן יא, אות ד, עמ' לד.

27 שם, אות יג, עמ' לח.

איש יהודי דתי. הדור בלבד. כתלמיד חכם. ואין לך חלול ה' יותר מזה. ונתנית יד לפושעים. ומשום כך דעתי היא להחמיר בזה. והנה לדעת²⁸ ושלא לתת הרסן וההגה ביד כל אדם לנהוג כפי שעלה על דעתו כי מהנסיון אנו יודעים שלא כל אדם יכול לדעת ולקבוע שעתה הוא עת הלידה, כי הרבה מקרים היו שהלכו וחזרו כמה פעמים. והרבה ישבו בבית חולים זמן מה. [...] וכפי שגם אמרתי ונמקתי בתשובתי הנ"ל שלא לתת הרשיון של שבת בידי סתם אנשים דלאו כו"ע גמירי דינא ורבה העזובה במדינה. אנא ה' הושיעה.

תפיסת הרב אוהיון מגלה את המתח שבו נמצאים הפוסקים. מחד גיסא, הצורך בשמירת הנפש, ומאידך גיסא, החשש מפני פריצת חומות השבת שבציבורים מסוימים עלולה להיגרם בעקבות נסיעה של תלמיד חכם.²⁹ בציר המטא-הלכתי חושף הרב אוהיון את דעתו על הצורך: לשיטתו, הצורך אינו אמתי, אלא "פחד עובר ודמיונות", ונסיעת הבעל אינה תורמת לאישה כלל. לשיטתו, אם תותר נסיעת המלווה תופקד לכאורה שמירת השבת "בידי סתם אנשים" שקדושתה של השבת וכבודה אינם בראש מעייניהם. יש בדבריו אלה כדי להסביר את התנגדותו העזה לנסיעת הבעל למרות פסיקות רבות של תלמידי חכמים גדולים ממנו המתירים אותה בשופי. בניגוד גמור לרב הורביץ, שלהבנתו אין חשש שמא נסיעה מטעם פיקוח נפש תגרום להידרדרות בשמירת השבת, הרב אוהיון חושש מאוד מתוצאתה של נסיעה בשבת לעיני החילונים ומאמין שהחשש שתיגרם זילות לשבת הוא חשש ריאלי.

28 שם, סימן טו, עמ' מ.

29 עיינו הלפרין, רפואה מציאות והלכה (לעיל הערה 1), עמ' 19, הערה 7, המביא את המעשה הבא: "בשנת תש"ל, ימי מלחמת ההתשה, בהיותי רב צבאי של אוגדת השריון במערב סיני ותעלת סואץ, פגשתי בחייל בן משפחה דתית מקיבוץ בצפון הארץ. אותו חייל סיפר לי כיצד "הוריד את הכיפה": בנסיעתו המבצעית הראשונה בשבת, הגם שהייתה מותרת, היה משוכנע כי עוד מעט "יורדו עליו אבנים מן השמים". בנסיעתו המבצעית השנייה בשבת כבר לא ציפה ל"אבנים מן השמים", אלא רק "להתהפכות הקומנדקר" שבו נהג. בנסיעתו המבצעית השלישית בשבת כבר החל לעשן. הידיעה התאורטית שפיקוח נפש דוחה שבת ונסיעה מבצעית מותרת, לא עמדה כנגד הרגשותיו הפנימיים שעברו מהפך קשה באותם הימים". הלפרין (שם) רואה בכך נימוק לכלל שחילול שבת נעשה "על ידי גדולי ישראל וחכמיהם".

על אף שהמחקר אינו מתיימר לעסוק בהיבטים סוציולוגיים של מושאי הפסיקה נציין עם זאת שניכר שהפוסקים ערים לשוני בין הקהילות השונות. הקהילה שבה חי הרב אוחיון תפרש נסיעה בשבת כהיתר כללי וכולזול בשבת, ואילו קהילת הרב הורביץ יודעת שנסיעה לצורך פיקוח נפש נובעת מהחומרה המיוחדת להצלת נפשות ולא מזלזול בשמירת שבת.

נסיעת מלווה שהוא איש מקצוע – תומכת לידה ("דולה")

ביררנו לעיל את יחסם של הפוסקים להצטרפות של מלווה לנסיעתה של היולדת. המלווה שדובר בו הוא בן משפחה קרוב של היולדת, בעלה או אמה וכדומה. נעבור עתה לבחון את הפסיקות הנוגעות למלווה מיוחד – מלווה הנחשב לאיש מקצוע, ובמקרה של לידה – מה דינה של תומכת הלידה ("דולה"). האם מותר לה להתלוות אל היולדת בנסיעה לבית החולים בשבת? עיון בפסיקות שניתנו בעניינה מעלות שדרך ההתבוננות בתועלת שיש בשירותיה של תומכת הלידה והגישה הכללית ל"תופעה" ולתפקיד החדש יחסית, היא העומדת בבסיס הפסיקה.

הסתייעות בתומכת לידה אינה אלא פינוק

תומכת לידה מסייעת ליולדת הן במישור הפיזי, כגון בעיסויים להקלת כאבים הן ברגיעה נפשית. מאחר שהיא אינה חלק מהצוות הרפואי, לכן היא עשויה לשמש אבן בוחן ליחס הפוסקים להיתר נסיעה בשבת לפעילות שתפקידה הרגעת הנפש. הרב יצחק זילברשטיין נשאל אם מותר לתומכת לידה להצטרף לנסיעת יולדת בשבת, ותשובתו ניתנה בשם חותנו (הרב יוסף שלום אלישיב, ליטא-ישראל, 1910–2012):³⁰ "ואף שהיולדת ממילא נוסעת, וצירוף הסייעת אינה מכבידה על המכוננית, מ"מ יש כאן איסור תחומין, ואף שהיא רק איסור דרבנן, מ"מ סייעת זה רק פינוק, ואין מחללין שבת עבור זה".

בציר ההלכתי-פנימי מכריע הרב אלישיב שנסיעתה של תומכת לידה כרוכה באיסור דרבנן. בעניין ההיתר לחלל שבת לצורך נפשי שאינו קשור לטיפול הרפואי במישרין, קיימת מחלוקת בין הפוסקים.³¹ בציר המטא-הלכתי, הרב

30 זילברשטיין, חשוך חמד, בני ברק תש"ע, עבודה זרה כו ע"א, ד"ה: "אב לא בינה לבינה".

31 עיינו: שמירת שבת כהלכתה, פרק לב, סעיף כה, הערה כג, עמ' תקט.

אלישיב רואה בצורך היולדת בתמיכתה של ה"דולה" פינוק בעלמא, ואם כך, מסקנתו מובנת מאליה: אסור ל"דולה" לנסוע עם היולדת.

סיכום ומשמעות

פתחנו בהצגת שלוש שאלות ביחס לעוגמת הנפש.

מהי עוגמת נפש ראויה?

ביחס לשאלה זו מצאנו שני פוסקים שהקריטריון הקובע אם מניעת עוגמת הנפש היא דבר ראוי, תלוי בשאלה אם רגש זה מוכר בחז"ל. הרב שנעבאלג והרב פיינשטיין ביססו את ההיתר על כך שרגש הפחד מוכר בחז"ל, ועל כן יש להתיר נסיעת מלווה. הרב פיינשטיין נזהר מפאת פיקוח נפש להתיר כל סוג של פחד. הוא אינו מקבל את הצורך בהצטרפות הבעל כלגיטימית, אך מתיר משום שרגש הפחד מוזכר אצל חז"ל, ואין בסכנת פיקוח נפש מקום לחילוקים שונים.

מהו יחס הפוסקים לעוגמת נפש והאם יש שינוי ביחס זה?

הרב אורבך סובר שעוגמת הנפש אינה יכולה להתיר איסורי תורה. לכן, כאשר נפסק תהליך הלידה, היולדת נשארת ללא היתר להמשיך את נסיעתה ועליה לעצור במקום הקרוב ביותר. שיטתו נסמכת על ההנחה שאדם הוא בר-דעת ונפשו בשליטתו. לכן ניתן להתיר איסור תורה רק אם יש סכנה גופנית שאינה בשליטת האדם. מנגד, עוגמת נפש נמצאת בשליטת האדם³² ואף אם יש חשש להתקפת לב אין להתיר איסור תורה או דרבנן בשל חשש זה. ההיתר של חז"ל הוא רק כאשר יש סכנה גופנית, ומניעת עוגמת נפש נדרשת להתמודדות עם מצב גופני של סכנת

32 עיינו פסיקה דומה של הרב יצחק זילברשטיין (חשוקי חמד, בבא קמא צא ע"א) בשם חותנו:

"מעשה באדם שהבן שלו חזר בתשובה. והאבא שומר שבת בבית, אך המשרד שלו פתוח בשבת. וגויים עובדים אצלו, והאב והבן מסתובבים במשרד כדי להשגיח על עבודתם, האב סבל ממחלת לב ומלחץ דם גבוה, וכעת שהבן חזר בתשובה והפסיק לבא למשרד בשבת, הדבר פוגע בכבודו, וכואב לו מאד, והתרגז עד כדי כך שהרופאים אמרו שחייבו בסכנה. שאל הבן אם זוהי בעיה של פיקוח נפש שבגללה מותר לו לבא למשרד מבלי לעשות מאומה?

תשובה. בשאלה זו נשאל מו"ח מרן הגרי"ש אלישיב והשיב אין כאן פקוח נפש, כי האב איהו מבעית נפשיה, וכמבואר בב"ק דף צא ע"א שאם הכהו כנגד אזנו וחרשו, פטור משום דאבעית נפשיה"

חיים. בטל היסוד המתיר של סכנה גופנית – הלידה נעצרה מיד, בטל ההיתר והיולדת חזרה להיות כאחד האדם.³³ הרב אלישיב הולך בדרך זו שעוגמת נפש אינה מהווה בסיס להיתר, היחס אליה הוא כפינוק גרידא ולכן אין להתיר אפילו איסור דרבנן.

כיצד יש להתמודד עם העדפת נוחות היחיד על פני קדושת השבת?

שתי דרכים מצאו הפוסקים להימנע מהעימות בין נוחות היחיד לקדושת השבת. הדרך הראשונה היא התבוננות על השהות בבית כמצוות עונג שבת. כך עולה משיטת הרב גשטטנר. מניעת עוגמת הנפש של היולדת וחשיבות הרגיעה הנפשית לתהליך הלידה מקבלת משנה תוקף. השהייה בבית אינה לצורך פינוק, אלא לצורך מצוות עונג שבת. בכך מוקהה העוקף כיצד שבת נדחית מפני נוחותו של היחיד, שהרי ההיתר ליולדת להישאר בבית הוא למען קיום מצווה חשובה – עונג שבת, ולא כזלזול בקדושת השבת.

הדרך השנייה היא חשיבות מצוות הצלת חיים. זו דרכו של הרב הלרבשטם. אין הוא רואה בנסיעה איסור תורה, אך השיקול המרכזי להתיר את השהייה בבית הוא המשמעות של מצוות פיקוח נפש. דרישה ציבורית ליולדת לנסוע ביום שישי לבית חולים תגרור זלזול בערך החיים. ההישארות בבית אינה אם כן לצורך פינוק, אלא חלק ממערכת חינוכית של קדושת החיים.

33 עיינו בדברי הרב נבנצאל אביגדור, תחומין לו (תשע"ו), עמ' 144 המעיד כי הרב אורבך בתחילת ימיו אסר לכבות דליקה אפילו אם היא עלולה לגרום להתקף לב ולמוות, אך בסוף ימיו חזר בו ופסק שיש להתיר לכבות שריפה מפני חשש של התקפת לב למי שכל עמל חייו נשרף מול עיניו.

